

АКМЕОЛОГІЧНА КУЛЬТУРА ОСОБИСТОСТІ ЯК СУБ'ЄКТА ПРАЦІ ТА СПІЛКУВАННЯ

УДК 159.9.072.43
© М.М. Наконечна, М.В. Папуча, 2019
orcid.org/0000-0002-2437-0853
orcid.org/0000-0001-5264-3241
<http://doi.org/10.5281/zenodo.2560060>

НАКОНЕЧНА Марія Миколаївна

кандидат психологічних наук, доцент кафедри загальної та практичної психології Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя, докторант кафедри загальної і соціальної психології та психотерапії Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова

ПАПУЧА Микола Васильович

доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри загальної та практичної психології Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

ІНТЕРСУБ'ЄКТНА ВЗАЄМОДІЯ В ІГРОВИХ СИТУАЦІЯХ

У статті аналізується проблема отримання емпіричних даних щодо психологічних особливостей інтерсуб'єктної взаємодії. Описується дослідження інтерсуб'єктної взаємодії за допомогою модифікованої гри в шашки. Гіпотеза експериментального дослідження полягала в тому, що інтерсуб'єктний варіант гри в шашки буде проявлятися в принципово інших психологічних особливостях взаємодії, пов'язаних з стратегіями співробітництва, позитивними емоційними переживаннями та врахуванням позиції іншої людини. Доведено, що інтерсуб'єктна взаємодія є специфічним різновидом інтеракції, яка в ситуації ігрової діяльності може характеризуватися спрямованістю на спільну мету та кооперативними стратегіями. Вказується, що стратегії співробітництва при ігровій інтерсуб'єктній взаємодії є досить різноманітними – від інтелектуалізованих до емоційних.

Ключові слова: *інтерсуб'єктна взаємодія, експеримент, гра, емпіричні дані, ґештальтпсихологія, культурно-історична психологія Л. С. Виготського.*

Постановка проблеми. Проблема отримання емпіричних даних щодо інтерсуб'єктної взаємодії та її психологічних механізмів стоїть дуже гостро. З одного боку, існує недостатньо стандартизованих опитувальників, за допомогою яких можна діагностувати різні параметри інтерсуб'єктності. Це пов'язано з об'єктивними причинами, адже надзвичайно важко в пункти опитувальника вкласти надзвичайне психологічне різноманіття переживань та рефлексій, пов'язаних з інтерсуб'єктною взаємодією. Особливо актуальною ця проблема стає, якщо розглядати інтерсуб'єктну взаємодію у вузькому сенсі – як таку, що має своїм результатом становлення та зростання рівня суб'єктності учасників.

З другого боку, якщо йти шляхом творчості у отриманні емпіричних даних та застосовувати різні експериментальні процедури та/або проєктивні методи та/або бесіди та неструктуровані опитування, то існує ризик втрати чітких наукових орієнтирів, власне предмету науково-психологічного дослідження інтерсуб'єктності. Тоді можна досліджувати майже будь-що різними способами, і тут буде новаторство, але чи будуть це пошуки істини? Тому методологічна рефлексія щодо конкретно-наукових основ емпіричних досліджень інтерсуб'єктної взаємодії є надзвичайно необхідною на сучасному етапі. Цей етап характеризується, зокрема, тим, що психологія інтерсуб'єктності ще тільки оформлюється як сфера наукових знань та досліджень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Існують психоаналітичні пошуки інтерсуб'єктивності, які принципово відрізняються від того, що ми називаємо інтерсуб'єктністю. Існують також дослідження в рамках суб'єктного підходу в психології, але власне інтерсуб'єктна взаємодія як психологічний засіб розвитку суб'єктностей її учасників ставала предметом науково-психологічних досліджень дуже нечасто. Серед таких досліджень слід назвати докторську дисертацію О. В. Осьміної «Психологія суб'єктопокладаючої взаємодії» (Осмина, 2012), виконану з науковим консультуванням В. А. Петровського. О. В. Осьміна зазначає: «Центральне поняття роботи – суб'єктопокладаюча взаємодія як цілісна система спрямованих один на одну активностей двох індивідів, в середині якої реалізуються діяльні та аксіологічні ставлення

хоча б одного з них, змістом якої стає покладання – відображення та фіксація – зустрічною активністю суб'єктної присутності один одного» (Осмина, 2012, с. 7).

Отже, в процесі суб'єктопокладаючої взаємодії, за О. В. Осьміною, суттєвими є зустрічні активності двох індивідів, врахування суб'єктної присутності іншого учасника та реалізація діяльностей та цінностей в процесі інтеракції. У нашому розумінні інтерсуб'єктної взаємодії для такої взаємодії суттєвим є те, що результатом її є зростання суб'єктностей учасників, що здійснюється внаслідок взаєморозвивального, взаємозбагачувального духовно спілкування та супроводжується активністю, креативністю, відповідальністю та рефлексивністю. Це різні моделі, між якими, втім, можна знайти певні паралелі та розбіжності. Спільним є прагнення зрозуміти взаємодію як систему, акцент на врахуванні суб'єктності іншого учасника інтеракції, зустрічна активність як, власне, реалізація діалогічності. Можна стверджувати, що такі різні моделі та поняттєві зрізи інтерсуб'єктної взаємодії є тими кроками та частинами мозаїки, які зможуть наблизити нас до мети – всебічного розуміння інтерсуб'єктної взаємодії як психологічного механізму та засобу розвитку людини.

Г. В. Дьяконов у роботі «Інтерсуб'єктні методи оцінювання психології особистості» писав: «Наша перша стратегічна передумова у розумінні співвідношення методів традиційної психодіагностики і способів інтерсуб'єктно-діалогічного дослідження полягає в тому, що феномен діалогу не є явищем, яке має конкретно-наочний зміст, а є феноменом, що характеризується способом свого існування, тобто екзистенціально-онтологічною інтенційністю (перш за все у відносинах людей)» (Дьяконов, 2012, с. 5). Відповідно, логіка автора така, що традиційна психодіагностика, фактично, зараз є безсилою в справжньому осягненні інтерсуб'єктно-діалогічних феноменів.

Справді, взаємовідносини людей мають таку особливість, що входження в них з психологічної точки зору може змінювати багато параметрів та характеристик: у розмові з другом можна захотіти показати себе більш щедрою чи чесною людиною, ніж це є насправді, а перед коханою дівчиною хочеться побути справжнім героєм. Навіть сама фізична присутність іншої

людини може значним чином змінити поведінку та внутрішні переживання особистості: на самоті ми можемо поводитися зовсім не так, як є для нас природним, коли поруч є хоч хто-небудь. Тут виникає психологічна проблема самотності та взаємодії з іншими в житті людини, яка часто може набувати екзистенційно-драматичних колізій.

Отже, інтерсуб'єктна взаємодія повинна вивчатися психологічною наукою із врахуванням цих міркувань, а саме як принципово інша від феноменології відокремленого індивіда. Дослідження інтерсуб'єктності повинні при цьому вестися в різних напрямках. Тут можуть бути корисні і методи та методики традиційної психологічної діагностики – інколи адаптовані та модифіковані, інколи створені спеціально для цілей вивчення феноменів інтерсуб'єктної взаємодії. Ефективними можуть бути також спеціальні експериментальні та дослідницькі процедури, розроблені для більш глибокого пізнання психологічних особливостей інтерсуб'єктності як розподіленої між людьми суб'єктної активності.

Однією із важливих передумов ефективності емпіричних досліджень психології інтерсуб'єктної взаємодії є надійна методологічна основа наукового пошуку. Орієнтуючись на основну методологічну орієнтацію сучасних психологічних теорій, можна виокремити три основні напрями досліджень: психоаналітичний, біхевіористичний та культурно-історичну психологію Л. С. Виготського. Психоаналіз постулює інтерсуб'єктивність як взаємодію двох унікальних світів, кожен з яких детермінований безсвідомими імпульсами та дією захисних механізмів. Біхевіоризм обмежений формулою «стимул – реакція», і навіть коли предметом ставала інтеракція людей (як у Г. С. Саллівана), ця редукована формула не давала вченим змоги справді підійти до розуміння суті проблеми. Культурно-історична психологія Л. С. Виготського на фоні психоаналізу та біхевіоризму виглядає Попелюшкою, молодшою сестрою могутніх течій. Але це якраз той випадок, коли, за традицією Л. С. Виготського цитувати Біблію, можна сказати, що «Камінь, що його будівничі відкинули, той наріжним став каменем» (Пс. 177:21-23). Саме у культурно-історичній психології був закладений фундамент для пізнання свідомості людини, психічного життя людини, а отже – і світу

взаємовідносин людей, і феномену інтерсуб'єктності. За допомогою різних понять та концепцій, введених Л. С. Виготським (1982) (зона найближчого розвитку, інтеріоризація, теорія переживання, психологія знаряддя та знаку, співвідношення смислу та значення), ми можемо глибше зрозуміти інтерсуб'єктну взаємодію як специфічно людський вид інтеракції, націлений на розвиток суб'єктності та зв'язків людини зі світом, іншими людьми та самою собою. Тому в наших емпіричних та теоретичних дослідженнях методологічним фундаментом стала саме культурно-історична психологія Л. С. Виготського. Це дозволило не тільки вибудувати правильні науково-психологічні орієнтири, але й рухатися далі, не загубившись в морі інформації та на просторах різних концептуально-поняттєвих побудов.

Гештальтпсихологія показала, що внутрішній світ людини є цілісним і упорядкованим, тобто являє собою структуру. Поняття структури в цьому сенсі, мабуть, найбільш вдало визначив Л. С. Виготський: «Структурою прийнято називати такі цілісні утворення, які не складаються сумарно з окремих частин, являючи собою ніби їх суму, але самі визначають долю і значення кожної частини, що входить до їх складу» (Виготський, 1982, с. 256). Основний принцип функціонування цієї структури сформулював М. Вертгеймер: «існують зв'язки, в котрих не з окремих шматків і їх з'єднання виводиться те, що відбувається в «цілому», а навпаки – те, що відбувається в одній з частин цього «цілого», визначається внутрішніми законами структури цього цілого» (Доповідь на засіданні Кантівського товариства в грудні 1924 р. – за Б. М. Тепловим [Теплов, 1985, с. 243]). Якщо внутрішній світ людини відпочатково (на цьому наполягає гештальтпсихологія) являє собою цілісну структуру, то в чому може полягати, власне, побудова людиною цього світу? Саме це питання стало гострою суперечністю і змусило Л. С. Виготського відкинути ідеї напрому, хоча видно, що його він приваблював. Якщо все вже структуровано, то як можливий розвиток? Л. С. Виготський вважав це найслабшим пунктом теорії. Він зауважує, що те, як, наприклад, допоняттєва структура перетворилась в абстрактне поняття, «як примітивні структури пам'яті переходять в активне володіння спогадами – цього структурний принцип не пояснює... Перетворення одних

структур в інші залишається невирішеною загадкою з точки зору цього принципу» (Виготский, 1982, с. 272). Ми можемо погодитись з Виготським лише частково. Знайомство з роботами М. Вертгеймера засвідчує, що він як раз це показав і тим самим відповів на центральне для нас питання про механізм формування (структурування) людиною власного внутрішнього світу.

Завдання статті: 1) описати на основі отриманих експериментальних даних психологічні особливості інтерсуб'єктної взаємодії в ігровій ситуації; 2) дослідити вплив стратегій співробітництва, переживань людини та врахування суб'єктної позиції іншого на інтерсуб'єктну взаємодію.

Виклад основного матеріалу дослідження. Дослідження інтерсуб'єктної взаємодії за допомогою модифікованої гри в шашки проводилося в два етапи. Пілотажний етап дослідження описаний в публікації (Наконечна, 2018). Основний етап дослідження ми опишемо тут.

Вибіркою стали 68 студентів факультету психології та соціальної роботи Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя (47 дівчат, 21 хлопець). Вік досліджуваних був від 18 до 21 року, медіана віку – 19.

Досліджувані утворили 34 експериментальні пари. Кожній парі пропонувалося спочатку зіграти в класичний варіант гри в шашки, а потім у модифікований, інтерсуб'єктний її варіант. У модифікованому варіанті треба було зіграти так, щоб в кінці на гральній дошці залишилося дві шашки – одна чорного, одна білого кольору. Тобто гравці відпочатково йшли не до того, щоб суперник був переможений, а до спільного виграшу, до компромісу через співробітництво. Важливим тут було врахувати суб'єктну позицію іншої людини. Ідея експериментальної процедури була запропонована доктором психологічних наук, професором М. В. Папучею. Логіка такого дослідження йде від описаного М. Вертгеймером випадку, коли двоє хлопчиків грали в бадмінтон (Вертгеймер, 1987).

У примітках до сьомого розділу книги «Продуктивне мислення» М. Вертгеймер писав: «Взагалі кажучи, я вважаю, що кооперативних ігор творчого характеру повинно бути більше, ніж ігор, які ґрунтуються на принципі суперництва» (Вертгеймер, 1987, с. 206). Модифікована нами гра –

інтерсуб'єктний варіант гри в шашки – відноситься саме до кооперативних ігор.

М. Вертгеймер проаналізував ситуацію, де два хлопчики спочатку грали в бадмінтон, причому один з них постійно програвав, будучи слабшим гравцем. Другий явно насолоджувався своєю перевагою. Через якийсь час перший хлопець припинив гру. Далі М. Вертгеймер майстерно показує трансформаційний процес в мисленні та поведінці хлопців, активне переструктурування ними ситуації. Сильніший гравець у якийсь момент починає розуміти слабшого, у нашій термінології – починає враховувати його суб'єктну позицію. Це призводить до того, що розуміється сама сутність проблеми і шукаються шляхи її вирішення. Вертгеймер ретельно показує, як саме одна структура, що вичерпала себе в даній ситуації перетворюється на іншу, адекватну ситуації. Причому, і це дуже важливо, показано, що нову структуру створюють дві людини, працюючи одночасно і з ситуацією і з внутрішнім світом одне одного, знаходячись в діалозі, переживаючи одне одного.

Сильніший у бадмінтоні та доросліший хлопець пропонує грати так, щоб якнайдовше протримати волан у повітрі – скільки вийде, чи то 10, чи 20, чи більше ударів. Це повністю змінює ситуацію. Стає цікаво грати обом хлопчикам. Ситуація з суперництва стає співробітництвом. Мало того, що хлопці тепер обоє насолоджуються грою, так і молодший і слабший гравець поступово набирається досвіду і починає бути більш вправним у бадмінтоні. Для М. Вертгеймера тут важливо, що «інтелектуальні процеси характеризує швидше рішучий перехід від менш адекватного, менш досконалого структурного бачення до більш осмисленого» (Вертгеймер, 1987, с. 200). Для нас тут важливо, що ситуація описує справді інтерсуб'єктну взаємодію, де обидва учасники в результаті стали більш суб'єктними, реалізувавши власну активність (зацікавленість у грі та іншому учасникові), креативність (творчий підхід до проблеми), рефлексивність (здатність адекватно розмірковувати над сутністю проблеми) та відповідальність (прагнення враховувати суб'єктні позиції всіх учасників та вимоги ситуації ігрового характеру).

«Характер гри, – пише Вертгеймер, – абсолютно змінився; вони допомагали одне одному, діяли разом, вперто й весело. А більше не виявляв ні найменшого прагнення обдурити *B* і

звісно, його удари ставали все більш складними, але він свідомо по-дружньому вигукував: «А більш сильний удар візьмеш?» Через кілька днів я побачив, що вони знов грають. *В* грав значно краще. Це була справжня гра. Судячи по його подальшій поведінці, *А* дійсно придбав певний життєвий досвід. Він відкрив, осягнув щось, що виходило за межі вирішення маленької проблеми, яка виникла у грі в бадмінтон» (Вертгеймер, 1987, с. 205). Отже ми бачимо, що йдеться, власне, про розвиток, про появу новоутворення. І можна лише пожалкувати, що довгий час вся радянська психологія одностанно (як завжди) відмовила гештальтпсихології в її придатності пояснити розвиток психіки. Тут, підкреслимо, розкривається не просто процес розвитку, а особистісний розвиток. М. Вертгеймер в даній роботі дуже ретельно показує, як саме змінювались структури внутрішнього світу обох гравців, тож ми не будемо переговорювати це (Вертгеймер, 1987). Звернімо лише увагу ще на одне непорозуміння. Гештальтпсихологію весь час звинувачували у суто раціоналістично-інтелектуалістському підході до пояснення структур внутрішнього світу. В даному випадку ми бачимо зовсім протилежне. Так, відпочатково первинна структура гри взагалі була сформована у хлопчиків (як, власне, й у кожного з нас): гравці, процес, мета, засоби, правила тощо. Але вже тут дуже багато, як ми бачимо, не інтелектуального, швидше – емоційного й смислового. Відомо, що взагалі – гра є процес – засіб, який потрібен для того, щоб в необов'язковій й максимально приємній діяльності довести свою вправність за рахунок подолання вправності партнера. Це є мета, продукт й в цьому сутність гри як діяльності, на відміну від того, як про це писав Д. Б. Ельконін (1989). Інший гравець (партнер) цікавить суто функціонально, причому, чим гірше він функціонує, тим, в принципі, краще. В ситуації, описаній Вертгеймером, це доведено до абсурду саме через те, що функціональна підготовка занадто слабка, а інших видів стосунків не передбачено. Сама ситуація змусила старшого, більш вправного, увійти у діалогічні стосунки з партнером і пережити-переструктурувати ситуацію. Вони утворили нову структуру, яка дозволила, вже класично за Ельконіним, отримати задоволення не від перемоги і приниження партнера, а від

самого процесу гри. Можна сказати, що ми ускладнюємо і мова йде всього-лише про створення нового правила. Так, але придивімося до нього: воно створилось, завдяки побудові суб'єкт-суб'єктних стосунків і взаємопереживанню. Правило стало не початком, а завершенням тієї нової внутрішньої структури, яка створювалася обома гравцями.

Ми можемо попередньо висловити припущення, що поява нової форми структурування внутрішнього світу якраз і є процесом розвитку. Вона з'являється не у однієї людини, а у взаємодії людей (Виготський сказав би – між людьми), і її поява неможлива без особистісного переживання, яке актуалізує вершинні, духовно-сміслові аспекти особистості. Тому появу такої структури ми і вважаємо ознакою і показником особистісного розвитку.

У нашому експериментальному дослідженні всі 34 пари гравців спочатку грали в класичну гру в шашки. Зазвичай хтось із пари грав сильніше, інший програвав, хоча по ходу гри ситуація могла змінюватися. Багато досліджуваних відмічали, що до цього в шашки вони грали кілька років тому. Коли закінчувалася перша партія, досліджуваним пропонувалося зіграти по-новому – так, щоб на дошці залишилося по одній шашці кожного кольору. Після завершення інтерсуб'єктного варіанту гри проводилася невелика бесіда, де, зокрема, досліджуваних запитували, який варіант гри – класичний чи інтерсуб'єктний – вони б обрали для наступної партії.

Гіпотеза нашого експериментального дослідження полягала в тому, що інтерсуб'єктний варіант гри в шашки буде проявлятися в принципово інших психологічних особливостях взаємодії, пов'язаних з стратегіями співробітництва, позитивними емоційними переживаннями та врахуванням позиції іншої людини. У гіпотезі можна виділити такі підпункти, які перевірялися окремо: 1) стратегії співробітництва; 2) позитивні емоції; 3) врахування позиції іншої людини в процесі ігрової спільно-розподіленої діяльності.

Щодо стратегій співробітництва слід сказати наступне. Сама ситуація інтерсуб'єктного варіанту гри в шашки припускала співробітництво. Інакше, як через співробітництво, у ній неможливо було досягти успіху. Слід відмітити, що 6 пар із 34 (18%) завершили інтерсуб'єктну гру в шашки неуспіхом: з

тих чи інших причин один із гравців відмовлявся приймати умови гри і або грав, як йому забажається, або свідомо йшов до виграшу/програшу іншої сторони, навіть якщо однозначно це означало неуспіх для нього у виконанні завдання, даного експериментатором.

У інших досліджуваних парах зустрічалися різноманітні стратегії співробітництва. Деякі досліджувані рахували шашки, прагнучи досягти балансу та рівноваги у шашках обох кольорів; інші досліджувані прораховували не тільки свої ходи, але й ходи іншого гравця, щоб визначитися з оптимальним варіантом. Особливо напруженою ставала гра, коли на дошці залишалось все менше шашок. Тоді досліджуваним потрібно було вибудувати гру так, щоб все-таки в кінці залишилося дві шашки різних кольорів. Тут інколи йшло все досить м'яко і поступово, а інколи створювалася проблема, над якою треба було подумати і розміркувати. Бували ситуації, коли необхідний був творчий підхід – нестандартний хід чи серія ходів для досягнення мети. Такі більш складні ситуації переживалися досить емоційно, і характерним для них було те, що в разі успіху (а в нашому експериментальному дослідженні успіх в ситуаціях, коли досліджувані усвідомлено йшли до кооперативної мети, був завжди) спостерігалися сильні позитивні емоції – полегшення, піднесення, азарт, ініціатива, радість, захоплення etc.

Тут ми переходимо до аспекту позитивних емоційних переживань в процесі інтерсуб'єктного варіанту гри в шашки. М. В. Папуча зауважує: «Переживання – це динамічне і змінюване утворення... Робота переживання спрямована як на злиття людини зі світом так і на їх розмежування: в обох випадках або формується між ними певний бар'єр, або ж він руйнується. Тому можна сказати, що переживання відпочатково містить в собі межу між особистістю і світом» (Папуча, 2011, с. 311). Ця межа між особистістю і світом у формі переживань особливо яскраво спостерігалася в нашому експериментальному дослідженні з інтерсуб'єктним варіантом гри в шашки. Досліджувані активно «переводили в своє-живе» (термін М. В. Папучі, 2011) поведінкові та інтелектуальні задачі. Це відбивалося в емоційних переживаннях радості, співчуття, захоплення, подиву, інтересу тощо. Гравці емоційно реагували на ходи своїх партнерів по грі, але не менш емоційно

напруженими були і вибори власного наступного ходу, особливо якщо загальна ситуація була складною і треба було докласти зусиль для досягнення балансу в грі. Особливо слід відмітити позитивні емоції після завершення інтерсуб'єктної гри в шашки: всім подобалася ця гра. Вона була незвичною, і водночас орієнтація на співробітництво, а не на суперництво додавала позитивних емоцій до гри. У цілому слід зазначити, що ця частина гіпотези про позитивні емоції в ході інтерсуб'єктної взаємодії підтвердилася в ході експериментального дослідження.

Враховання позиції іншої людини проявлялося в інтерсуб'єктному варіанті гри в шашки у багатьох поведінкових та словесних актах. Щоб досягти спільного результату, досліджувані повинні були діяти узгоджено, що стало можливим при врахуванні позиції іншої людини. Інколи один гравець міг словами підказувати іншому, як краще походити, в інших випадках гравець міг відмовлятися від конкурентно-вигідного ходу для досягнення балансу в грі. Причому враховувалася інша людина не як «гравець взагалі», а як конкретний, індивідуальний суб'єкт – якщо він був нерішучий і поступливий, або ж стрімкий та активний, або проявляв інші ігрові стратегії, то партнер по грі зазвичай враховував це, і гра відбувалася як динамічна балансна система, яка рухалася до прийнятої обома гравцями мети.

Після завершення інтерсуб'єктного варіанту гри в шашки досліджуваним пропонувався вибір: «Якби ви зараз ще грали, то який варіант гри вибрали б – класичний чи інтерсуб'єктний?» Відповіді досліджуваних розподілилися так: 39 досліджуваних (57%) вибрали б класичний варіант гри, 29 (43%) – інтерсуб'єктний. Велика цікавість до класичного варіанту гри пояснювалася досліджуваними тим, що в інтерсуб'єктному варіанті вже відоме завершення гри. Отже, запропонована нами модифікація інтерсуб'єктної гри в шашки може бути варіантом інтерсуб'єктної взаємодії, але для того, щоб до такої гри існував тривалий та стійкий інтерес, слід створити іншу ігрову ситуацію, в якій би були дотримані як мінімум дві такі вимоги: 1) інтерсуб'єктний, кооперативний характер взаємодії; 2) невизначеність результату (або настільки цікавий зміст самої

гри, що сам по собі процес гри буде надзвичайно захоплюючим).

Досліджувани також вказували, що класичний варіант гри в шашки їм більше сподобалося, бо там цікавіше, адже не знаєш, хто перемаже. Треба докладати більше зусиль, більше включатися в гру, прораховувати ходи. Іншими словами, ти удосконалюєш свої навички, розвиваєш себе як гравця в такій грі. Це узгоджується з підходом М. Чікцентміхаї (2013), згідно з яким людина відчуває стан потоку, коли включається в складні ситуації, які вимагають напруження всіх її сил та вмінь. Відточуючи свою майстерність, люди створюють основу для переживання потоку – наповненості смыслом теперішньої ситуації, максимальної включеності, відчуття, що ти можеш реалізувати розвинені до цього часу знання, вміння та навички на практиці (Чікцентміхай, 2013).

Втім, досить значна частина досліджуваних (43%) вказала, що вибрали б інтерсуб'єктний варіант гри в шашки. Часто це обґрунтовувалося цінністю міжособистісних відносин – «Не хочу конкурувати з N.», «Не хочу включатися в суперництво», «Краще грати спільно», «Це приємніше, ніж перемагати», «Не хочу обігрувати N.» Для цих досліджуваних задоволення від гри полягало вже в інтерсуб'єктному її характерові, в тому, що акцент був зроблений на співробітництві, на єднанні цілей, на дружніх, а не конкуруючих взаємовідносинах.

Отже, гіпотеза нашого дослідження про те, що інтерсуб'єктний варіант гри в шашки проявляється в принципово інших психологічних особливостях взаємодії, пов'язаних з стратегіями співробітництва, позитивними емоціями та врахуванням суб'єктної позиції іншої людини, підтвердилася.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Проблема емпіричного дослідження психологічних особливостей інтерсуб'єктної взаємодії ще чекає свого вирішення. Здійснені деякі спроби пошуку в цьому напрямку, зокрема з використанням експериментальної моделі інтерсуб'єктної гри в шашки. Проведене дослідження виявило ряд закономірностей. По-перше, інтерсуб'єктна взаємодія є специфічним різновидом інтеракції, яка в ситуації ігрової діяльності може характеризуватися спрямованістю на спільну мету та

кооперативними стратегіями. По-друге, стратегії співробітництва при ігровій інтерсуб'єктній взаємодії є досить різноманітними – від інтелектуалізованих (прорахунок ходів своїх та партнера по грі) до емоційних (полегшення, піднесення, азарт, ініціатива, радість, захоплення etc від вдало розіграних комбінацій, які наближували до спільної мети). По-третє, в процесі та в результаті ігрової інтерсуб'єктної взаємодії зазвичай переважали позитивні емоційні переживання. По-четверте, важливим було врахування суб'єктної позиції іншої людини, яке за умови співробітництва було принципово іншим, ніж в ситуації конкуренції. Інтерсуб'єктний варіант гри в шашки став евристичною дослідницькою моделлю, використовуючи яку ми зробили крок вперед до глибшого осягнення психологічної сутності інтерсуб'єктності.

Перспективи подальших досліджень пов'язані зі стандартизацією опитувальника «Методика дослідження інтерсуб'єктності» (Наконечна, 2017) як психодіагностичного інструменту дослідження інтерсуб'єктної взаємодії.

Список використаних джерел

- Вертгеймер М. Продуктивное мышление / М. Вертгеймер. – М. : Прогресс, 1987. – 336 с.
- Выготский Л.С. Собрание сочинений: В 6-ти т. Т. 1. Вопросы теории и истории психологии / Л.С. Выготский. – М. : Педагогика, 1982. – 488 с.
- Дьяконов Г.В. Інтерсуб'єктні методи оцінювання психології особистості / Г.В. Дьяконов. – Кіровоград: Лисенко В.Ф., 2012. – 36 с.
- Эльконин Д.Б. Избранные психологические произведения / Д.Б. Эльконин. – М. : Педагогика, 1989. – 554 с.
- Наконечна М.М. Інтерсуб'єктна взаємодія в ігровій спільно-розподіленій діяльності / М.М. Наконечна // Психологічний часопис: електрон. наук. фахове вид., 2018, №13(3), С. 110–122. URL: <http://www.apsijournal.com/index.php/psyjournal/article/view/276> (дата звернення: 03.01.2019). doi: <https://doi.org/10.31108/2018vol13iss3pp110-122>
- Наконечна М.М. Інтерсуб'єктна взаємодія як баланс свободи та структури / М.М. Наконечна // Психологічний часопис: електрон. наук. фахове вид., 2017, №10(6), С. 107-116. URL: <http://www.apsijournal.com/index.php/psyjournal/article/view/170>

(дата звернення: 03.01.2019). doi:
<https://doi.org/10.31108/1.2017.6.10.8>

- Осмина Е.В. Психология субъектополагающего взаимодействия : дисс. ... д-ра психол. наук : 19.00.01. / Е.В. Осмина. – Казань, 2012. 336 с.
- Папуча М.В. Внутрішній світ людини та його становлення: [Наукова монографія] / М.В. Папуча. – Ніжин : Видавець Лисенко М.М., 2011. – 656 с.
- Теплов Б.М. Избранные труды: В 2 т. Т. 2. / Б.М. Теплов. – М. : Педагогика, 1985. – 360 с.
- Чиксентмихайи М. Креативность. Поток и психология открытий и изобретений / М. М. Чиксентмихайи. – М. : Карьера-Пресс, 2013. – 528 с.

References

- Wertheimer, M. (1987). Produktivnoe myshlenie [Productive thinking]. Moscow: Progress [in Russian].
- Vygotsky, L.S. (1982). *Sobranie sochinenij* [Collected works]. In 6 vol. Vol. 1. Moscow: Pedagogika [in Russian].
- Djakov, G.V. (2012). Intersubjektivni metody otsiniuvannya psichologii osobystosti [The intersubject evaluational methods in personality psychology]. Kirovograd: Lysenko V.F. [in Ukrainian].
- Elkonin, D.B. (1989). *Izbrannyje psichologicheskije proizvedenija* [Selected psychological works]. Moscow: Pedagogika [in Russian].
- Nakonechna, M.M. (2018). Intersubjektivna vzajemodija w igrowij spilno-rozpodilenij dijalnosti [Inter-subject interaction in collective game activity] *Psychologichny Chasopys – Psychological Journal*, 13(3), 110–122. Retrieved from: <http://www.apsijournal.com/index.php/psyjournal/article/view/276> doi: <https://doi.org/10.31108/2018vol13iss3pp110-122> [in Ukrainian].
- Nakonechna, M.M. (2017). Intersubjektivna vzajemodija jak balans svobody ta struktury [Intersubject interaction as a balance of freedom and structure]. *Psychologichny Chasopys – Psychological Journal*, 10(6), 107–116. Retrieved from: <http://www.apsijournal.com/index.php/psyjournal/article/view/170> doi: <https://doi.org/10.31108/1.2017.6.10.8> [in Ukrainian].
- Osmina, E.V. (2012). *Psichologija subjektopolagajushchego vzaimodejstvija* [The psychology of subject-imposing interaction] (D. Sc. diss.) Kazan [in Russian].
- Papucha, M.V. (2011). *Vnutrishnij svit ludyny ta jogo stanivlennja* [The human inner world and its becoming]. Nizhyn: Vydavets Lysenko M.M. [in Ukrainian].
- Teplov, B.M. (1985). *Izbrannyje Trudy* [Selected works]. In 2 vol. Vol. 2. Moscow: Pedagogika [in Russian].

Csikszentmihali, M. (2013). Kreativnost'. Potok i psihologija otkrytij i izobrenenij [Flow and the psychology of discovery and invention]. Moscow: Karjera Press [in Russian].

M. Nakonechna, M. Papucha

INTERSUBJECT COOPERATION IN GAME SITUATIONS

The article analyses a problem of empiric data mining related to psychological features of intersubject cooperation. It is specified that the reliable methodological basis of scientific search is an important pre-condition of empiric research efficiency in intersubject co-operation psychology. It is argued that intersubject co-operation must be studied by psychological science as fundamentally different domain from phenomenology of a separate individual. It is justified that exactly in cultural-historical psychology there is the foundation for cognition of consciousness of man, psychical life of man, and thus - and to the world of mutual relations of people, and phenomenon of intersubjectness. It is proven that by means of various concepts and ideas, introduced by L. S. Vygotsky (proximal development zone, interiorization, theory of experiencing, psychology of instruments and signs, correlation of sense and value), we can have deeper understanding of intersubject co-operation as specifically human type of interaction, aimed at development of agency and connections of a person with the world, other people and his/her inner self. Research of intersubject cooperation is described by means of modified checkers game. The main hypothesis of experimental research is that intersubjectively modified variant of checkers will display fundamentally different psychological features of cooperation, related to strategies of collaboration, positive emotional experiencing and taking into account points of view of the other human being. The article proves that intersubject cooperation is a specific modality of interaction, which in a situation of playing activity can be characterized by orientation on the common aim and cooperative strategies. Authors specify, that strategies of collaboration within intersubject gaming cooperation are various enough, from strictly rationalized to highly emotional. The accounting of other person's position was demonstrated in many behavioral and verbal acts during sessions of intersubject variant of checkers game. To achieve common result participants had to operate coherently, that needed positions of the other participant to be taken into account. Intersubject variant of checkers became a heuristic research model, using which we made a step forward to deeper understanding of psychological essence of agency.

Key words: intersubject cooperation, experiment, game, empiric data, gestalt psychology, cultural and historical psychology, Vygotsky.

Надійшла до редакції 3.01.2018 р.